

Ozan-qopuz sənətinin nə vaxt və nəyə görə tarix səhnəsindən çəkilərək öz yerini "aşiq" saz-söz sənətinə buraxması səbəblərinin nədən ibarət olduğu fikrinə düşmüşdüm. Bunun üçün internet - səhifələrini vərəqləməli oldum. Bu zaman ozan - aşiq keçidinin səbəbləri barədə müxtəlif fikir və yanaşmalarla tanış ola bildim. Lakin bu tanışlıqla qane ola bilmədiyimə görə mən də öz şəxsi fikir və münasibətimi bildirmək qərarına gəldim. Bəri başdan onu da deyim ki, insan həyatında baş vermiş yaxud verə biləcək bütün dəyişikliklər və hadisələrin heç birisi səbəbsiz olmadığı kimi, ozanın da aşığa çevrilməsi kökündə, yaxud ozan aşiq keçidində də bir səbəb və amilin olması şəksizdir.

1300-il əvvəl yazılmış

Kitabi “Dədə Qorqud”un boylarında ozanın adı çəkilir lakin "aşiq" sözünə rast gəlinmir. Bu sahənin araşdırıcılarının apardığı tədqiqat və mülahizələrə əsaslanaraq təxmin etmək olur ki, aşiq sözü bir titul və fəxri ad kimi XI-XII əsrlərdən bəlli olub. Hazırda "saz" adlandırdığımız milli musiqi alətimiz isə həmin kitabi “Dədə Qorqud”da qopuz adlanır.Yəni sonralar ozana "aşiq", qopuza isə saz demişik.

Internetdə Qarabağ mədəniyyətində ozan - adlı yazıda oxuyuruq: "Aşiq" saz - söz yaradıcılığı "ozan" - qopuz yaradıcılıq ənənəsinin davamı və varisidir. "Ozan"- "aşiq" keçidinin əsas mahiyyəti ozan sənətinin tarix səhnəsindən çəkilərək öz yerini "aşiq" sənətinə buraxmasıdır. Yəni söhbət transformasiyadan deyil, bir sənətin (ozan -sənətinin)müəyyən tarixi - siyasi və ideoloji səbəblər üzündən başqa bir sənətlə ("aşiq" sənəti ilə) əvəzləməsindən gedir.

Burada bir sənətin başqa sənətlə əvəzlənməsinin səbəbkəri qismində göstərilən tarixi, siyasi və ideoloji kimi ümumi sözlərlə razılaşmaq olmur. Daha doğrusu, oxucu bilmək istəyir ki, ozan sənətinin tarix səhnəsindən çəkilməsinə və öz yerini "aşiq" sənətinə buraxmasında əsas səbəbkar olan amil nə imiş? Internetdə "aşiq" sözünün etimologiyası- adlı yazıda oxuyuruq: Azərbaycan bəstəkarlıq məktəbinin əsasını qoymuş Üzeyir Hacıbəyov "aşiq" sözünü "EŞQ" ilə bağlayır. Professor M. Təhməsi isə "aşığı" hazırda az işlənən və qədim türk sözü olan "AŞ"-dan törədiyini qeyd edərək bildirir ki, "AŞ" kökündən düzəldilən aşılamaq feli bu gün də işlənir. Güman etmək olar ki, "aş" kökü "mahnı" yaxud nəغمə mənasında işlənib. Çünki, aşılamaq oxumaq deməkdir. Hazırda özbək dilində aşulaçı mahnı oxuyan, müğənni deməkdir.

Böyük bəstəkar Üzeyir Hacıbəyovun "aşiq" sözünün "EŞQ" sözü ilə bağlamasında bir həqiqət var. Lakin professor M.Təhməsinin aşığın "aş" dan törədiyini qeyd etməsi şübhəli görünür.

Məsələ burasındadır ki, özbək dilində sağ ol sözünə "Rəhmət" nəfər sözünə isə "kişi"deyirlər. Və əgər aşılamaq özbəklərdə oxumaq deməkdirsə, biz azərbaycanlılarda "aş" kökündən yaranmış aşılamaq sözü müxtəlif mənalarda işlədilir. Məs:

- Aşılamaq - Cır ağacı peyvənd etmək.
- Hər hansı xəstəliyin qarşısını almaq üçün bədənə aşı maddəsi yeritmək.
- Aşılamaq gönün -dərinin aşılaması.
- Aşılamaq - uşaqlarda sərbəstliyi aşılamaq və. s

Türk mifoloji təsəvvürlərini araşdırın

tanınmış alim Fuad Körpülüzadə belə nəticə çıxarır ki,"aşiq"sözü türk-cə işiq sözünün törəməsidir.

Məşhur şərqşünas alim türkoloq Qardlevski yazır: Ola bilsin ki, burada iki sözün, "İşiq" və "aşiq" sözlərinin kontaminasiyası yəni, iki ifadənin birləşərək yeni ifadə əmələ gətirməsi ilə qarşılaşıırıq. Şərqşünas davam edərək yazır:"Aşiq" sözü sufi anlayışının xalq etimologiyasıdır. Dünyanı gözib dolaşan dərvişlər dağ başına çıxıb ocaq yandırarmışlar. O, belə bir dübeytini də misal çəkir:

*Uca dağ başında yanar bir "İşık".
Onu bekleyen qarıp bir "aşık"*

Göründüyü kimi burada "İşık" ilə "aşık" sözləri həmqafiyə olduqları üçün bir dübeytdə birləşə bilirlər.

Axi "aşık" sözü yenə də öz aşıqlığında qalmaqaldır. Yəni aşiq nə deməkdir ?

Internetdə "aşiq" sözünün tarixcəsi: XVI -əsrdə türk dünyasında hərbi himnlər geniş yayılmışdır. Janr baxımından "Türkü" adlanan və Şah İsmayıl Xətəini tərənnüm edən bu "Türk"ü himnlərin yaradıcılarını "aşiq" adlandırırdılar. Eyni zamanda, xalq arasında həmin sənətkarları "a şıx" deyər çağırırdılar. Sonralar fəxri "aşiq" adı saz-söz sənətkarlarının adına əlavə olundu. Məs: Aşiq Ələsgərin ustadı Aliya "Şıx"Alı da demişlər.

Əvvəla, burda türkü himnlərin yaradıcılarını nə üçün "aşiq" adlandırılması sualı ilə yenidən üz-üzə gəlirik. İkincisi, həmin dövrdə Azərbaycanda, eləcə də türk dünyasında yəqin ki, bəstəkarlıq, yəni musiqi bəstələyən olmayıb və təbii ki, bu cür havalərin yaradılması istər- istəməz aşıqların öhdəsinə düşməli imiş. Üçüncüsü isə Aşiq Ələsgərin ustadı 110-il ömür sürmüş Aşiq Alı iri cüsləli, boylu-buxunlu və geyiminə fikir verən nüfuzlu adam imiş. Məhz bu keyfiyyətlərinə görə, xalq arasında ona "Şıx" Alı deyiblər. İş burasındadır ki, deyilşdə "Şıx" kimi səslənən bu sözün qrammatik yazılışı "Şıq"dır."Şıq"-ın isə mənası:gözlə görünüşlü, qəşəng deməkdir. Lakin dilimizin leksikonunda "Şıq" sözündən başqa "ŞUX" sözü də var. Mənası şən, şivəli, gülərlüzlü, vüqarlı kimidir.Yəni Aşiq Ələsgərin ustadı aşiq Aliya yəqin ki, "şıx" Alı deyil, əslində "şux" Alı deyiblər. Çünki o,"şux" görünüşlü adam olmuşdur.

Internetdə oxuyuruq: "Aşiq" sözü bir titul kimi təxminən XI- XII yüzillikdən bəllidir. Həmin əsrlərdə yaşamış Əhməd Yəsevi, aşiq Paşa və digərləri "aşiq" sözünü titul kimi daşımışlar (titul: cəmiyyətdə xüsusi statusa və nüfuza malik olan insanlara verilən ad). Əgər o dövrün ustad ozanlarına "aşiq" sözü titul kimi verildisə, bəs onda "aşiq"sözünün öz məğz və fəlsəfəsi nədən ibarətdir? Konkret olaraq "Aşiq" nədir?

TV-də "El bizim, sirr bizim" verilişində "aşiq" sözünün hansı mənanı verməsi barədə səslə-küylü bir mübahisə gediirdi. Bu vaxt bir xanım aşiq hamının eşidə biləcəyi tonda

həyacanla, həm də ısrarla belə deyirdi: Bilirsinizmi? Aşiqin canında gərək aşıqlıq ola. Artıq bu zaman hiss olunur ki, böyük bəstəkar Ü.Hacıbəyovla həmin xanımın "aşiq" sözü barədə həmfikir olaraq dediklərində indiyədək gizləndə qalmış tarixi bir həqiqət yatır. Sanki, bu sözlə onlar izahı (mənası) zamanəimizədək qaranlıq qalmış "Aşiq" sözünün çözülməsi üçün bir ip ucu vermiş olurlar. Biz isə bu ipdən tutub getməklə uzaq keçmişlərdə baş vermiş və bu günədək üstü açılmamış bir olayla və onun aşağıda oxuyacağınız kədərli, lakin həm də bizim üçün çox maraqlı olan sonluğu ilə tanış oluruq.

... Yaxın kəndlərdən birinə sifarişlə toy idarə etməyə çağırılmış ozan, artıq öz kəndlərindən xeyli məsafədə uzaqlaşmışdı. Gedəcəyi yerə çatmaq üçün hələ bu qədərdə getməli idi. Səhər o başdan yola çıxmış bu adam günorta namazınadək toy evində olmalıydı.O, həm də fikirli idi. Kənar

nım olduğunu nəzərə alıb ona dərədəki çeşməyə enməsi üçün azacıq geri çəkilərək yol verməli olur. Xanım sola burulub enir. Lakin nədən-sə ozan yerindən tərpənə bilmir. Onun bir andaca iliyinədək işləmiş ilahi bir qüvvə, qeyri-adi hisslər, bütün varlığına hakim kəsilmişdi. Ona elə gəlirdi ki, sanki ayaqlarına qandal vurublar.

Xanıma qarşı yaranmış müəmmalı və gizli hisslərin

öhdəsindən gələ bilməyən ozan ələcsiz qalmışdı. Vəziyyətdən çıxış yolu kimi yazıq-yazıq gah əlində tutduğu qopuza, gah da çeşmə başında səhəngini yuyub yaxalayan xanıma baxırdı. Hannan-hana özünə gələn ozan bir andaca hər şeyi unudaraq qopuzunu köynəyindən çıxarıb çeşmə başında öz səhəngi ilə məşğul olan xanıma “gözəlləmə” deməyə

başlayır. Xanım isə çox bilmiş idi.O, səhəngini təkrar-təkrar yuyub yaxalayır. Hətta guya ayağı iləbiş səhəngi bir dəfə aşırırmışdı da.

Haşiyə: Aşiq sənətinin araşdırmaçısı Qabil Zimistan oğlu çox düzgün olaraq bildirir ki, aşiq yaradıcılığının lirik janrında deyilmiş tərifləmələr və gözəlləmələr həm sevimli gözəl qadına, həm də igidlərə həsr oluna bilər.

... Axır ki, ozan özünə gəlir və gedəcəyi yerə təxminən bir saata qədər gəcikiyini bilib, vay evim yıxıldı,- deyərək əli ilə başına bir qapaz vuraraq qaçmağa başlayır (o dövrdə vaxtı -zamanı ağac və tikililərin kölgəsi ilə müəyyən edirdilər).

... O, toy olan həyətə girərkən hamının ona zillənmiş sual doğuran acıqlı və nigaran baxışları ilə rastlaşıb özünü itirir. Acığından dil dodağını gəmirən toy sahibi qəzəblə ona: Ayə, ay vicdansız, müxənnət, köpək oğlu bu nə işdi? Nə üçün məni el içində, tay-tuş yanında xar elədin? Bir saatdan çoxdur ki, qonaqlarım ozan gözləyir. Bu da mənim etibar etdiyim ozan. Bu saat qoltuğunda tutduğün özün kimi şərefsiz, müxənnət, nankor, nasaz olan o qopuzunu da alıb başında sındıracam.

Mal yiyəsinə oxşayar

deyib onun qopuzunu dartıb əlindən alır. Çıxılmaz vəziyyətə düşən ozan toy sahibinə yaxınlaşıb boğuş səslə astadan: “Ağa, sənə qurban olum, sınaşı, əziləsi mənim başımdı. Sən öz yumruqlarınla əz, sındır mənim başımı, amma mənim qopuzuma dəymə. O, balalarımın çörək ağacıdır. Nankor mənəm. Vallah, deməyə utanıram.Yol üstündə təsadüfən rastlaşdığım bir xanıma gözəlləmə demişəm, şeytanın tələsinə düşmüşəm. Keç, günahımdan. Burada qopuzumun heç bir günahı yoxdur. Mən onu həmişə saz saxlamışam”. Ozanın hamının eşitməməsi üçün yavaşcadan dediyi bu sözlər toy sahibini daha da hiddətləndirdi. O, qışqıra-qışqıra: “Bıy, deməli, sən bu ahıl yaşında

həm aşiq ola bilirsən, həm də mənə qarşı müxənnətlik edirsən oləmi? Cavab ver görüm?!”. Ozan yerə baxıb susur. Toy sahibi ucadan gur səslə: “Sən köpək oğlu, elə bu gün aşiq-mi olmalıydın? Aşiq olmağa vaxt tapmadınmı? Nəçə illərdi kəsdiiyimiz çörəyi niyə ayaqladın ?” - deyib əlindəki qopuzu ozanın başına çırpmaq istərkən qohum-qonşular araya girib onu sakitləşdirirlər. Xülasə, həmin gün toy xeyrixah insanlar sayəsində ozan tərəfindən idarə olunur (həm də təmənnasız). Lakin toy ərəfəsində ona tez -tez tənə ilə ozan əvəzinə gah "aşiq", gah da "aşiq"deyərək ələ salıb sataşanlar da olur. Deyilənə görə, ozan bu cür sarsıntıdan sonra ruhən əziyyət çəkirmiş. Toylara da getmirmiş.O, öləcəyinin yaxınlaşdığını duyub vəsiyyət də edibmiş. Yaşlı adamların söylədiklərinə görə, sinə daşının üzərində, çətinliklə də olsa aşağıdakı iki bəndlik dübeytini oxumaq mümkün olur.

*Mən bir fəqir ozan idim
Güvənirdim qopuzuma.
Aşiq oldum tərif dedim
Vurulduğum bir xanıma.
Sən demə ki, qopuzum da
Özüm kimi fəqir imiş
Fəqət, bu puç dünyamızda
Aşiq olmaq nə yamanmış.*

Beləliklə, bir ozanın şəxsində yaranmış belə biabırçı vəziyyət məmləkətdə fəaliyyət göstərən bütün ozanların şərəf və ləyaqətlərinə ləkə gətirir. Hətta elə olur ki, mahalda fəaliyyət göstərən digər ozanlara da tənə ilə "aşiq" deyər müraciət edə və soruşarlarmış: “Ayə, "aşiq", de görüm, qopuzun "sazmı?" Ozanlar isə belə sualı özləri üçün təhqir bilmirmişlər.

Ozanların bu cür durumu öz işini görməkdə idi. Artıq zaman-zaman böhran keçirən ozan-qopuz sənətinin, aşiq-saz- söz sənətinə keçid mərhələsi başlamışdı.

Nəhayət, elə bir dövr gəlir ki,

məmləkətdəki ozanların bir çox qismi "aşiq" sözünün heç də təhqiredici deyil, əksinə, bu sözün başdan - ayağacan eşqdən yorulduğunu anlayıb "aşiq" kimi adlanmağı qəbul edirlər (Ü.Hacıbəyovla, xanım aşığın həmfikir olaraq "aşiq" barədə dediklərini xatırlayın). "Aşiq" kimi adlanmağı, qəbul edənlərlə ozanlar bir-biriylə rəqabət aparmaqla müəyyən zaman kəsiyində fəaliyyətdə də olurlar. Lakin sonluqda "ozan-qopuz" sənəti aşiq adlanmağı qəbul edənlərlə, ozanları aşiq kimi çağıranların böyük əksəriyyəti qarşısında dözə bilməyib tarix səhnəsindən çəkilərək öz yerini "aşiq" saz-söz sənətinə buraxmalı olur.

Ehtimal olunur ki, ozan-qopuz sənətinin "aşiq" saz-söz sənətinə çevrilməsinin əsas səbəbkəri olmuş bu hekayət, yaxud da buna bənzər hansısa bir amil, o taylı-bu taylı Azərbaycanın, aşiq sənətinin akademiyası kimi ad çıxarış Göyçə mahalında baş verib.

Nofəl Qurbanov,
Qazax Mədəniyyət
Mərkəzi-Tarixi abidələrin
mühafizəsi Sektorunun əməkdaşı